

Tot het bos

Jente Hoogeveen

De komende decennia zal ons landschap radicale fysieke transitie ondergaan. Nu al is de invloed van het veranderende klimaat zichtbaar in het Nederlandse bos. Bomen vallen plots om omdat hun wortels geen houvast hebben in te droge gronden, eikenprocessierupsen laten kale eiken achter in hartje zomer en met toenemende temperaturen stijgt ook het aantal bos- en heidebranden. Niet alleen om deze veranderingen tegen te gaan, maar vooral om met de veranderingen om te gaan zullen we onze relatie met het landschap moeten herdefiniëren. In samenwerking met Oerol zoekt StagingWood naar een nieuwe houding ten opzichte van het landschap door middel van onderzoek, ruimtelijke installaties, gesprekken en publicaties. Dit is het eerste essay van een langere reeks en is geïnspireerd door het seminar DOORBOMEN dat op 23 september 2021 op Terschelling plaatsvond. Aanwezig waren: politiek ecooloog Koen Arts (WUR), landschapshistoricus Jori Wolf (Staatsbosbeheer), datakunstenaar Richard Vijgen, curator Marin de Boer (Oerol), houtzager Pieter de Jong (Islandwoods), boswachter Joeri Lamers (Staatsbosbeheer), beleidsmaker Dorine van Norren, artistiek leider Kees Lesuis (Oerol), architectonisch kunstenaar Elmo Vermijs, humanist en moderator Evanne Nowak, filosoof en dramaturg Hella Godee. En ik, ontwerper en filosoof, de schrijver van dit stuk.

Aan een mangohouten tafel lees ik in een papieren krant over de VN-klimaattop in Glasgow waarbij onze wereldleiders een akkoord hebben bereikt om wereldwijde ontbossing tegen 2030 te stoppen. In 2014 hadden ze ook al zo'n akkoord bereikt, de *New York Declaration of Forests* - waarvan de meeste stappen nog altijd niet zijn ondernomen - maar dat schijnt men in alle euforie even vergeten te zijn¹. Nederland heeft 3447km² aan bos. Dat is een gebied ter grootte van Friesland en 211m² per inwoner². Hoewel we sinds 1850 enorm aan bos hebben gewonnen, van 1% oppervlakte zijn we naar 11% gegaan³, vindt er wederom veel ontbossing plaats⁴ en zitten we ver onder het Europees gemiddelde van 43% aan bosoppervlakte.⁵

---

¹ De Volkskrant

² CBS

³ Jori Wolf, *Narratives of the Forest*

⁴ NOS

⁵ Jori Wolf, *Narratives of the Forest*

In onze 11% staan ruim 110 inheemse boom-en struiksoorten⁶. Zelf kan ik uit m'n hoofd zo'n 25 al dan niet inheemse boomsoorten opnoemen, hoewel ik ze niet allemaal zou kunnen determineren:

Eik

Beuk

Hazelaar (is dat officieel een boom?)

Plataan

Grove den

Vlieg den

Berk

Tamme kastanje

Wilde kastanje

Populier

Linde (ken ik alleen omdat de speeltuin om de hoek ernaar is vernoemd)

Ceder

Spar

Es

Appelboom (en de andere fruitbomen)

Walnootboom (en de zwarte walnoot, die in de tuin van mijn vader is ziek)

Lariks

Douglas

Iep

Esdoorn

Wilg

Magnolia (vanwege die film)

Ginkgo

Meidoorn

---

⁶ Boomgeschiedenis

Hoe zit dat met jou? Heb jij ooit een moerascipres gezien? Aan een honingboom geroken of naast een Sporkehout gestaan? Achter mijn huis staat een boom die grote vruchten draagt, maar waar niemand in de buurt de van naam van kent. De bomendeterminatie app geeft een error. Hoeveel van deze bomen onder de radar staan er in Nederland?

Instructie: Boomdeterminatie

Laat je ogen zo meteen van deze tekst wegglijden en kijk om je heen. Waar lees je deze tekst? Ben je binnen of buiten? Zie je een houten product in je omgeving? Zit je, bijvoorbeeld, op een houten stoel of aan een houten tafel? Staat er een kom met pollepels op het aanrecht? Zit je op een bankje in het park met namen van geliefden, die vast allang niet meer samen zijn, gekerfd in de leuning? Laat je hand eens over het oppervlak glijden. Of pak het even op. Hoe voelt het hout? Is het onbewerkt? Of geolied? Geverfd? Gelakt? Herken je knoesten of jaarringen? Bestaat het uit één stuk of zijn meerdere houtsoorten samengevoegd? Hoe ruikt het hout? Hoe klinkt het als je erop tikt? Is het hol van binnen of massief? Weet je van welke boom dit product afkomstig is? Hoe oud denk je dat deze boom is geworden?

De jaarlijkse houtproductie van Nederlandse bossen schommelt tussen de 0,8 en 1 miljoen m³ (zonder schors)⁷. 10% van dat hout gebruiken we zelf, de rest wordt geëxporteerd.

Ik kom er niet achter of mijn krant van een Nederlandse of buitenlandse boom is gemaakt. Alleen dat het op gestreken houtvrij papier wordt gedrukt. (Wat overigens niet betekent dat het niet van hout is gemaakt. Het papier is alleen zo sterk behandeld dat de celstof nauwelijks meer op hout lijkt.)⁸ Wat ik wel weet is dat meer mensen net als ik geïnteresseerd zijn in de bron van al onze tafels, stoelen, kranten, IKEA kasten en bol.com verpakkingen. Namelijk: het bos.

Voor het onderzoeksproject *StagingWood* wandel ik op Terschelling door het bos op West met een boswachter, een architectonisch kunstenaar, een filosoof, een humanist, een politiek ecooloog, een curator, een beleidsmaker, een data kunstenaar, een

---

⁷ CBS

⁸ Wikipedia

landschapshistoricus, een houtzager en een theatermaker. De bosranden op Terschelling zijn opgebouwd uit lagen. Kleine, in de wind kromgegroeide bomen eerst, die de grote rechte varianten daarachter beschermen. In het centrum zie je veel gaten, stobbes van dennen die plaats moesten maken voor loof. Zo probeert Staatsbosbeheer ziektes te voorkomen en het van oorsprong monotone productiebos diverser te maken voor mens en dier⁹.

De boom investeert in zijn wortels, zegt de boswachter.

Mossen, varens, struiken, bomen, als verschillende etages, zegt de architect.

Het is een compositie, aldus de curator.

Maar de mens heeft de regie, zegt de theatermaker.

De mens beheert, zegt de boswachter.

De mens experimenteert, zegt de kunstenaar.

Onze verhouding tot het bos wordt sterk bepaald door ons disciplinaire discours. We benaderen haar economisch, esthetisch, functioneel, en in al deze verhoudingen staan wij, de mens, centraal. Zelfs de grootste natuurliefhebber overkomt het:

“[Zo] wild en onconventioneel als hij volgroeid is, is de suikerdennenboom een opmerkelijk regelmatige boom in de jeugd, een strikte volgeling van de naaldboommode, slank, rechtopstaand, taps toelopend, symmetrisch, elke tak op zijn plaats. Op de leeftijd van vijftig of zestig jaar begint deze verlegen, modieuze vorm weg te vagen.”

Zo schrijft John Muir in zijn *Wilderness Essays*. De Schots-Amerikaanse avonturier, schrijver en grondlegger van de milieubeweging¹⁰ staat volledig aan de zijde van de natuur als je zijn liefdesverklaringen aan bossen en bergen en zijn daden ter bescherming van de natuur erop nakijkt. Toch valt ook hij ten prooi aan antropomorfisme. Alsof de suikerden ook maar iets van hedendaagse modetrends aan zou trekken.

---

⁹ Joeri Lamers

¹⁰ Rebecca Solnit

In een poging onze blik op de natuur, en daarmee ons wereldbeeld, te veranderen spreken hedendaagse eco-filosofische stromingen over de *non-human perspective*, ecocentrisme of over de Gaia Theorie¹¹, waarin alle levende materie op aarde als één groot organisme wordt gezien. Het zijn concepten waarbinnen ruimte wordt gemaakt voor een perspectief vanuit de natuur. Maar hoe nemen we zo'n niet-menselijk perspectief aan als we ook maar *slechts* mens zijn? Hoe interpreteert het bos de wereld? Hoe kunnen we het bos daadwerkelijk begrijpen?

Om de wederkerige relatie tussen natuur en mens te onderzoeken hebben we een nieuw discours nodig. Een onbevooroordeelde taal. Het Japans kent veel meer taalnuances voor fenomenen in en rond het bos dan het Nederlands. Bijvoorbeeld: *shinrin-yoku* betekent "het meer tijd doorbrengen in de nabijheid van bomen" ook wel "bosbaden". Of: *komorebi* voor "zonlicht dat door het boomloof schijnt", soms "zonneharp" genoemd.¹²

Hoeveel nuances kent het bos voor het fenomeen 'mens'?¹³

Hier op Terschelling zwijgt men liever tegen het bos. De mensen en de bomen hebben er een relatie van activiteiten: zaaien, sprokkelen, groeien, juttten, kappen, bouwen.

Instructie: Het kappen van een boom¹⁴

Ga naar buiten en zoek een boom. Neem een kettingzaag mee. Als je tijd over hebt, gebruik een handzaag. Schat de hoogte van jouw boom in. Staan er (grote) obstakels in de directe omgeving? Denk aan huizen, schuurtjes, hoogspanningskabels of andere bomen. Bepaal de valrichting door de boom goed te bestuderen: aan welke kant groeien de meeste takken? Hoe zien de takken eruit? In welke richting groeien ze? Vergeet niet de windrichting mee te nemen in je bepaling. Maak de plek waar de boom zal vallen vrij. Doe je dit voor het eerst? Snoei dan voor de zekerheid ook wat ruimte aan de andere kant weg als wijze van vluchtroute, wellicht heb je de valrichting niet zo goed ingeschat. Ontdoe de stam nu tot op schouderhoogte van takken en twijgen. Maak een valkerf aan de andere kant van de valrichting (zaag de stam dus niet volledig door). Breng aan de andere kant een

---

¹¹ James Lovelock

¹² Japansnederlandswoordenboek.org

¹³ Kees Lesuis zette mij op het spoor om het Japans woordenboek in te duiken

¹⁴ "Zal ik het bos beter begrijpen als ik een boom kap?" (Richard Vijgen)

velsnede aan met een velwig zodat het zaagblad niet vast komt te zitten. Nu heb je een scharnierconstructie gecreëerd. Een kleine boom kan simpelweg omgeduwd worden. Gebruik voor grotere varianten een touw om de boom te vellen.

“In een poging het bos beter te begrijpen lijkt het mij toch ook weer niet de bedoeling dat ik tegen een boom aan ga staan praten,” zegt de curator.

Onze boswandeling is geëindigd bij een Stayokay, de jeugdherberg, vlakbij de haven. We spreiden onze relikwieën uit het bos uit op de vloer en gaan ernaast zitten: takken, bladeren, naalden, dennenappels, stukken plastic en een speelgoedkikker.

Zelf voel ik er ook weinig voor om een boom te gaan knuffelen. Bovendien, hoe vertelt de boom mij of zij (hij?/hen?) dit wel of niet als seksuele intimidatie ervaart? Een ongewenste aanraking.

Bomen onderling zijn heel goed in woordeloos communiceren. Via een ondergronds schimmelnetwerk helpen soorten elkaar bij het lozen van een overschot aan ongewenste stoffen¹⁵, zo onderzocht Suzanne Simard, professor in de boomwetenschappen. En wanneer een boom sterft geeft zij haar laatste voedzame stoffen ondergronds door aan soortgenoten die nog wel in leven zijn.

Mensen daarentegen hebben een veel lastigere relatie met woordenloosheid.

Zwijgen betekent ‘ervan afzien om te spreken’ volgens de encyclopedie.

Op een tinderdate omdat er niets meer te vragen valt.

Vader en zoon die een balletje trappen om ingeslikte woorden te compenseren.

Berusten, omdat iedere combinatie van woorden al eens is geprobeerd.

Het beste zwijgen is die van voldoende stilte. Of beter: waarbij de stilte voldoende is. Waarbij het samen zijn *an sich* alles vertelt. Niet het zwijgen omdat je niet durft te spreken, maar zwijgen omdat je comfortabel genoeg bent om met de ander stil te zijn.

“Ik heb zelf gewandeld in het gezelschap van briljante jonge mensen wier gesprekken amusant, geestig en niet aflatend, me uitputten en bedrukten,” schrijft Nan

---

¹⁵ Ted Talk: How trees communicate

Shepherd in haar veelgeprezen landschapsbeschrijving *De levende berg*. "Omdat de berg niet sprak. Dit betekent niet dat het enige goede gesprek op een berg over een berg gaat. Alle onderwerpen kunnen opborrelen door contact met de berg, net als door contact met andermans geest, en de uitwisseling kan even gepeperd zijn. Maar luisteren is beter dan spreken."

Tot op hoge leeftijd gingen mijn opa en oma iedere dag wandelen in het bos. Vaak dezelfde bossen in de buurt, maar nooit achtereenvolgens op dezelfde plek. Zowel gedurende de autorit daarheen als tijdens de wandeling zwegen zij grotendeels. Zo noemde mijn oma dat: 'zwijgen'. Maar eigenlijk was het voldoende stilte. "Dat is het beste aan samen zijn met jouw opa," zei ze dan. "Dat we zoveel tijd met elkaar doorbrengen en geen van ons de behoefte heeft die tijd te vullen met woorden."

Hoe anders is de stilte van mijn grootouders dan de stilte waar Rachel Carson over schrijft in *Silent Spring*. In 1969 publiceerde de van oorsprong marine bioloog dit boek vanuit een groot gevoel van urgentie. Tijdens onderzoek voor de overheid stuitte zij en haar collega's op de gevolgen van pesticide in de landbouw, destijds nog weinig bestudeerd. "De vroege [lente] ochtenden zijn bevreemdend stil waar ze ooit gevuld waren met de schoonheid van vogelzang," schrijft Carson. In de Verenigde Staten werden in veel staten iepen bespoten met dichloordifenyiltrichlooretaan (DDT) om de fameuze iepenziekte, nota bene van Nederlandse oorsprong, te bestrijden. In plaats van opgeknapte iepen leverde het vooral een sterke daling van de biodiversiteit op: "De iepen gaan dood net als de vogels". In het boek zet Carson in zeventien hoofdstukken uiteen hoe natuurgebieden van meren tot bossen worden aangetast door menselijk ingrijpen. De bestrijding van het ene probleem werkt een volgende in de hand. Vaak zien wij de gevolgen van ons handelen pas veel te laat. Wat weer om ingrijpen vraagt. Nieuwe problemen in de hand werkt. Weer.... Afijn.

Het was destijds niet eenvoudig voor Carson om zich over dit onderwerp uit te spreken. Verschillende kranten en tijdschriften hadden geen plek voor haar stem, bang dat een artikel over pesticide adverteerders zou afschrikken. Een producent van babyvoedsel vertelde een krant niet meer te zullen adverteren, omdat Carsons stuk jonge moeders onnodig bang zou maken over de kwaliteit van hun product. De chemische industrie gaf

honderdduizenden dollars uit om Carson in diskrediet te brengen. Het aloude cliché van hysterische vrouw werd weer eens uit de kast getrokken en het complot werd verspreid dat ze de aarde terug zou willen geven aan de insecten. Uiteindelijk schreef Carson geen artikel, maar een heel boek en vond zij publicatieruimte in *The New Yorker*. In aanloop naar de uitgave publiceerde het blad enkele hoofdstukken, wat president Kennedy aanzette om een grondig onderzoek naar pesticide te starten. Zo was Carson aanstichter van een grote ecologische bewustzijns golf in de jaren zeventig.¹⁶

“Het bos in de noordhoek van Lies heeft mij veranderd,” zegt de houtzager. “Omdat ik opeens moest beslissen welke bomen bleven staan en met welke ik zou gaan werken.”

Het is een taak waarbij de houtzager een diepe relatie met het bos ontwikkelt. Hij weet welke bomen ziek zijn, welke bomen te droog staan en hoe oud ze zijn.

“Het hout op eiland is van zeer hoge kwaliteit”, vertelt hij. “De bomen hier zijn sterk, omdat het zo’n ongunstig klimaat is voor een boom om in te groeien. Zandgrond en harde zilte wind. Daar komen hele sterke planken van. Eerst wilde ik zoveel mogelijk grote bomen hebben voor mijn bedrijf, maar toen ze eenmaal geveld tussen hun soortgenoten lagen, dacht ik: ik moet zoveel mogelijk bomen redden. Niets aan deze boom mag ik verspillen.”

In 2020, terwijl het in onze straten, café’s en kantoren doodstil was, bulderde het in de bossen. In het pandemiejaar werd 42.000m² aan oorspronkelijk bos gekapt. In veel delen ter wereld werd het makkelijker om illegaal bos te kappen, omdat er door de lockdowns minder controle mogelijk was¹⁷.

Instructie: Boswandeling¹⁸

Trek je wandelschoenen aan, strik je veters en ga naar het bos. Bij de bosrand aangekomen trek jij je schoenen uit. Je sokken ook. Verstop je schoenen in een struik zodat ze niet meegenomen worden. Of laat ze juist in alle zichtbaarheid staan. Wellicht heb je ze nooit meer nodig. Stap nu het bos in. Je mag paden volgen, maar afwijken van de routes is ook

---

¹⁶ Voorwoord *Silent Spring*

¹⁷ DOCS Podcast: Het bos heeft ons niet nodig

¹⁸ Tip van Koen Arts

toegestaan. Hoe voelt het zand tussen je tenen? De beukennootjes die in je voetzool prikken? Besluit je dwars door de bramenstruik heen te gaan of zoek je een weg eromheen, over het mos en door de modder? Voel je de kou van de dauw op de heide? Zie je de mestkevers? Ontwijk je ze? Zet je ze weer op hun poten wanneer ze op hun rug belanden? Liftten er mieren mee op je enkels? Wat vertelt het bos je?

De hedendaagse Franse filosoof Bruno Latour schrijft ook over zwijgende natuur. In zijn boek *Waar kunnen we landen?* spreekt de natuur inderdaad niet. Nee, zij buldert, raast, knarst, waait en woekert. "De natuur is niet langer het neutrale decor van ons handelen," schrijft hij. De natuur toont haar ongenoegen over de staat van de aarde door middel van orkanen, bosbranden en overstromingen.

Het bos daadwerkelijk willen begrijpen, een niet-menselijk perspectief aannemen, betekent de natuur niet alleen als slachtoffer zien. Als kwetsbaar. Iets dat wij moeten beschermen. Na alle ramspoed van overstromingen, orkanen, droogtes en oorlogen om vruchtbaar land groeit de eik wel weer terug. Of een variatie op de eik.

Dat valt voor de mens nog maar te bezien.

Een niet-menselijk perspectief betekent het bos als gelijke zien. Niet over haar praten waar ze zelf bij staat, maar met haar zijn.

"Vaak geeft de berg zichzelf pas volledig als ik geen bestemming heb" schrijft Shepherd. "Als ik nergens in het bijzonder aankom, maar slechts op weg ben gegaan om bij de berg te zijn, zoals je een vriend bezoekt met geen ander doel dan zijn gezelschap."

Het ongemak dat wij voelen in onze positionering ten opzichte van het bos, onze onhandigheid, het gebrek aan de juiste woorden, laat zien dat we nog niet echt vertrouwd met haar zijn. We zitten in de tinderdate fase, of hooguit in die van een prille relatie. Onze ogen zijn nog maar kortgeleden op haar gevallen. Het belang van haar aanwezigheid is slechts tot onze geest, maar nog niet tot ons lichaam doorgedrongen. Misschien beseffen we dat pas wanneer we naar adem snakken op een boomloze planeet.

In een goede relatie weten beide partijen wanneer samen te zijn en wanneer elkaar ruimte te geven. Goede vrienden kunnen elkaar maanden, jaren, niet zien, zonder dat het wederzien ongemak oplevert. Smoezen en verontschuldigungen. Nee, in het beste geval

hoeven goede vrienden niet eens bij te praten. Herkennen ze elkaar zoals ze waren en zijn geworden. Misschien betekent het vinden van comfortabele stilte met het bos voor ons mensen dat wij voorlopig niet meer met haar moeten zijn. Geen voetstappen die op mestkevers of beschermde bosorchideeën stappen, geen blaffende honden die egels weggagen, geen theatermakers die broedende vogels verstoren of stille e-scooters die padden platrijden. Wij hebben het bos meer nodig, ter ontspanning, vermaak, productie, brandstof en bovenal zuurstof, dan dat zij ons nodig heeft. Het bos groeit wel door. Misschien is dat wat scheef zit in deze relatie. Wij verlangen meer naar haar dan zij naar ons verlangt.

StagingWood is het onderzoeksproject van Elmo Vermijs. Hij werkt op het snijvlak van kunst, ontwerp, architectuur en landschap. Zo onderzoekt hij de relatie tussen ruimte, (afval)materiaal en regeneratieve productieprocessen, om nieuwe perspectieven te genereren op het gebruik van materiaal in de hedendaagse samenleving. In zijn werkproces werkt Vermijs samen met lokale partijen en integreert hij materiaalonderzoek met nieuwe wetenschappelijke inzichten. De komende vier jaar behandelt hij ieder jaar een stadium van de levenscyclus: ontkiemen, groei, verval en afsterven. Via deze stadia probeert Vermijs het 'gesprek' tussen mens en bos te herstellen, door publiek te laten luisteren en zich te verplaatsen in een niet-menselijke entiteit als het bos. Elk jaar zal een wisselend team van wetenschappers, lokale partijen en kunstenaars een nieuwe onderzoeksvraag formuleren met betrekking tot het stadium dat in dat jaar centraal staat en samen nieuwe interdisciplinaire handelingsperspectieven genereren met als doel de bedreiging van het bos door klimaatverandering effectiever te kunnen bestrijden. Van 10 t/m 19 juni is de installatie *Assembly of Trees* te zien tijdens Oerol.